1. Kommunikáció, reflexió

PÉNTEK JÁNOS*

A MOLDVAI MAGYAROKRÓL ÉS A CSÁNGÓ NÉVRŐL A NYELVFÖLDRAJZ BIZONYSÁGAI ALAPJÁN**

Kulcsszavak: *moldvai magyar, csángó, nyelvöldrajz, belső tagolódás, a moldvai magyarok eredete, a csángó név etimológiája, híperonimák, a csinál: csán megosztlása, szavajárási név*

1. Már a 20. század elejétől a moldvai magyarokkal foglalkozó legnevesebb nyelvészek – némelyek számára esetleg gyanút keltő optimizmussal – a nyelvjáráskutatástól, közelebbről a nyelvöldrajztól remélték azoknak a kérdéseknek a tisztázását, amelyek az előző század folyamán halmozódtak föl a *csángókkal* kapcsolatban: HORGER Antal 1905-ben az „összehasonlító nyelvjárástanulmánytól”,¹ SZABÓ T. Attila 1959-ben részben magától *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszától*, részben az egész nyelvterületre kiterjedő nyelvöldrajzi összevetés lehetőségétől,² Benkő Loránd 1988-ban tartott, 1990-ben megjelent előadásában már néhány alapvető forrás ismeretében szintén az összehasonlító nyelvjáráskutatástól.³ A néprajzkutatók közül Lükő Gábor ismerte föl, mennyire tanulságos lehet a nyelvi jelenségek, sőt az egyes szavak

* PÉNTEK János (sz. 1941) nyelvész, ny. egyetemi tanár, az MTA külső tagja, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szakmai igazgatója.

** Az Erdélyi Magyar Tudomány Ünnepe 2013. évi konferenciájának plenárisán tartott előadásom utólag megírt, az előadottól részben eltérő változatát a Magyar Nyelvnek ajánlottam fel közlésre. Az itt közreadott szöveg annak kismértékben eltérő változata. Köszönettel tartozom Kiss Jenőnek, KÁDÁR Editnek és SZILÁGYI N. Sándornak a kézirattal kapcsolatos észrevételekért, kiegészítéséért.

1 HORGER Antal: *A csángó nép és csángó név eredete*. Erdélyi Múzeum XXII(1905): 126.

2 „Az összehasonlító nyelvjárástani vizsgálatot megkívánó feladatot kielégítő módon csak a nagy magyar nyelvatlasz, az erdélyi nyelvjárások vonatkozásában pedig a tőlünk kezdeményezett romániai magyar nyelvtérkép, illetőleg több vidék-térképünk anyagának teljes összegyűjtése és a csángó nyelvtérkép anyagával való egybevetés esetén végezhetjük majd el. E ponton tehát jelen pillanatban legfeljebb többé-kevésbé megalapozott sejtelmekre, de nem kellő körültekintéssel bizonyított eredményekre hivatkozhatnánk.” (SZABÓ T. Attila: *A moldvai csángó nyelvjárás kutatása*. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V*. Kritérion, Bukarest, 1981. 521; a tanulmány első megjelenése: 1959).

3 „... e kérdésben csak a magyar nyelvi összefüggések keretében lehet és szabad mozogni, következőképpen a magyar összehasonlító nyelvjárástant szükséges segítségül hívni ...” (BENKŐ Loránd: *A csángók eredete és települése a nyelvutudomány szemszögéből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 188., 1990, Bp., 19).

[illegible]

4 A magyar nyelvöldrajzi munkákat megelőzően saját gyűjtése alapján készíti el nyelvi jelenségeket szemléltető térképlapjait, szóföldrajzi elemzései pedig a tagoltság fontos tényeit tárják föl. Lásd tőle: *A moldvai csángók. 1. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal*. 2. kiadás. Néprajzi Füzetek 3. Bp., 1936, 72–82.

5 L. JUHÁSZ Dezső: A moldvai nyelvjárási régió. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Osiris, Bp., 2001, 307–314.

Nem igazolódott az a nyelvészek körében korábban meglehetősen általános vélemény, hogy a moldvai magyarok végső fokon mind székely eredetűek volnának, még kevésbé az, hogy a csoport egésze vagy akár valamely része idegen eredetű. Az is evidenssé vált, hogy másképp kell(ene) látnunk a belső (tipológiai és földrajzi) tagolódást: a moldvai magyar elsődlegesen nem hármasság, hanem kettős tagolódású. Erre a következtetésre jutott Benkő Loránd is, amikor ezt írta: „A Románvásár vidéki és a Bákó vidéki csángóságnak ... az alapvető nyelvi egyezése e népcsoportoknak föltétlenül közös származására, viszonylag egységes települési folyamatára utal, ezért a továbbiakban a két: északi és déli részleg távolabbi nyelvi kapcsolatainak problematikáját együttesen tárgyalhatjuk”.⁶

A már MUNKÁCSI által feltételezett hármasságot mintegy megerősítette Yrjö Wichmann és Csűry Bálint munkássága, Szabó T. Attila pedig – tőle szinte szokatlan gyanútlanysággal – „véglegesként” rögzítette: „... ma már világosan látjuk, hogy a moldvai csángó-magyarságon belül ... három nyelvjárási, sőt – bátran mondhatjuk – ennek megfelelően három néprajzi csoport jelölhető ki”, és fel is sorolja az „északi-csángók”, a „déli-csángóság” és az „ún. székelyes- vagy székely-csángók” településeit annak jelzésével, hogy a nyelvcsere mely fázisában találhatók az egyes településeken élő magyarok.⁷ A vele készült utolsó interjújában, 27 ével később, már korántsem ennyire kategorikus: „Meglehetősen hasonlít egymáshoz az északi csángó és a déli csángó nyelvjárás, de merőben elkülöníthető a többi székelyes csángó nyelvjárástól”.⁸ A szakmai köztudat mégis a hármasságot kanonizálta, pedig a három csoportra vonatkozó, nem azonos fogalmi kategóriájú megnevezésekben is (*északi, déli, székely*) jól érzékelhetően keverednek a szempontok és a szintek: a tipológiai és a földrajzi szempont, valamint a tagolás (tagolódás) elsődleges szintje és a további szintek.

Nem vált viszont kétséggé, sőt többszörös, a nyelv minden részrendszerére kiterjedő bizonyítást nyert a moldvai magyar elsődleges kettős tipológiai tagolódása (ez egyébként a kezdetektől köztudott volt), az sem, hogy ez a tipológiai elkülönülés földrajzilag (területileg) nagy vonalakban korrelál egy Szeret menti és egy, a Szeret jobb oldali mellékvizei mentén, a vízválasztóig tartó földrajzi tagolódással (l. 1. térkép). A tipológiai és a földrajzi megoszlás elsődleges szintje alatt további altípusok és szűkebb területi csoportok különíthetők el mind nyelvi sajátosságokban, mind a területi megoszlásban. Ehhez az alsóbb szinthez tartozik az „északi” és a „déli” megkülönböztetése is. A további belső kapcsolatok és elkülönülések feltárásának szinte beláthatatlan lehetőségeit teremti meg a CsángóA. számítógépes változata, amely különböző nyelvi jelenségek korrelatív vizsgálatát teszi lehetővé.⁹ A tagolódás nyelvi dimenziója azért fontos, mert a nyelvi jelenségek típusbeli megoszlása minden bizonnyal a legkonzervatívabb, valószínű, hogy csak a nyelvcsere tünteti el teljesen (az sem kizárt, hogy az új nyelvben is ott vannak a nyomai). Más, sokkal inkább változó dimenzióban, Halász Péter társadalom-néprajzi és a településtörténeti alapon különít el további táji-kulturális csoportokat,

6 I. m. 23.

7 I. m. 518–520.

8 Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról. Magyar Nyelv LXXXIV(1988), 268. (Az interjú 1986-ban készült.)

9 Bodó Csanád–VARGHA Fruzsina Sára: *Jelenségtérképek a moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. CD-ROM. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. Bp., 2007.

és arra hívja fel a figyelmet, hogy az időben zajló gyors folyamatok dinamikája új kapcsolódásokat alakít ki a régióon belül és a régióon kívül is.¹⁰ A tipológiai megoszlás és az archaikus jellegben megmutatkozó különbség kétségtelenné teszi a két moldvai csoport eredetét is, azt, hogy eredetében mindkettő magyar, és hogy a történeti Erdély két magyar nyelvi régiójából erednek, mintegy azokat képviselik: az egyik – egy nagyon korai korszakból – az Erdélyben is archaikusabb mezőségit,¹¹ a másik a saját régiójában is közismerten tagolt székelyt.¹²

Mindez nem kevés, még akkor sem, ha a nyelvföldrajz alapján feltárt nyelvi tények, a vitathatatlan nyelvi jelenségek és összefüggések nem mindenki számára meggyőzőek. Ezekről nem mindenki szerez vagy vesz tudomást. És maga a szakirodalom is, még inkább a társtudományok és a „kívülállók” azokban a kérdésekben is többnyire a korábbi véleményeket idézik, ismétlik (néha nyilvánvaló, rosszul értelmezett tekintélytiszteltből), amelyeken a vélemények eredeti megfogalmazói – ha élének – rég túlléptek volna. Nem beszélve arról, hogy a nyelvföldrajz olyan kérdésekben is perdöntő lehet, amire senki nem számított. Ilyen véleményem szerint a *csángó* név etimológiája is.

2. Ebben a korábban is ismert, folyamatosan megerősített alapvető kétféleségben folyamatosan gondot okozott a *csángó* név használata, az, hogy kire is kell vonatkoztatni: a moldvai magyarság egészére vagy csak annak egy részére. Kezdetben a helyiek használata alapján a székelytől eltérő csoportot nevezik *csángóknak*, *csángó magyaroknak*. Így ír róluk a név tudomásunk szerint első használója, Zöld Péter 1781-ben (*csángó magyarok*), 1841-ben Petrás Incze János, majd Jerney János (*csángó-magyar és székely-magyar* csoportot különböztetve meg).¹³ Szabó T. Attila már idézett tanulmányában a csángókutatás történetét is áttekintette. Ebben a szemlében elsőként Kovács Ferenc útinaplóját említi. Kovács a két évvel korábban tett utazásuk tapasztalata alapján jelzi, hogy míg a székely települések lakosai „nyelv tekintetében az erdélyi székely beszédmódjától miben sem különböznek, addig a csángó magyarok sajátos, dialektussal bírnak, mely abban áll, hogy selypeskedő gyermek módjára ejtven ki a szavakat, *s* helyett mindenütt *sze*-t, *cs* helyett *cz*-t használnak...”¹⁴

A 19. század második felében Szarvas Gábor (1874), Munkácsi Bernát (1880), majd Horger Antal (1905) nyomán általánossá válik az, hogy mind a nyelvészeti, mind a néprajzi szakirodalom a *moldvai csángó* elnevezést a moldvai magyarság egészére vonatkoztatja, sőt egyre inkább minden erdélyi peremszigetre, korábbi lakhelyüket elhagyni kényszerült csoportokra (gyimesiekre, hétfalusiakra, bukovinai székelyekre, dévai – szintén bukovinai – székelytelepekre stb.). A székelyföldi székelyek is a moldvai magyarság egészét tekintik *csángónak*, a köznyelv is leginkább ezt a szélesebb (vagy a szinte parttalanra vált) jelentést ismeri, és

10 HALÁSZ Péter: Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához. In: *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Szerk. POZSONY Ferenc. A Magyarországtudományok Könyvtára XXIII. Bp., 1999. 40.

11 A magyarok Szeret menti betelepítése időben meg is előzhette magának a Székelyföldnek a betelepítését, megszervezését.

12 Minderről részletesebben: PÉNTEK János: A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* L (2006). 29–52.

13 HALÁSZ Péter hivatkozik rájuk tanulmányában, *i. m.* 33.

14 SZABÓ T. Attila: A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V*. Kriterion, Bukarest, 1981. 489; a tanulmány első megjelenése: 1959.

használja.¹⁵ Tánczos Vilmos mindezt így magyarázza: „A Moldvában zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok egyre inkább egybemossák a hagyományos népi kultúrában, nyelvben, történeti tudatban stb. rejlő kulturális különbségeket, úgyhogy a székely eredetű népeség, amely korábban egyáltalán nem tartotta magát csángónak, mintha magára nézve ugyan csak elfogadni látszana a csángó megnevezést”.¹⁶

A nyelvöldrajzi kutatások tanulságaként 1986-ben Szabó T. Attila már úgy látja: „... az igazi *csángó* név erre a két körzetre [ti. az északira és a délire] vonatkozik”.¹⁷ Benkő Lorándnak ezzel egybehangzó, határozott álláspontja nyomán a magyar dialektológia megkísérli ugyan a visszatérést az eredeti (pontos és szűk) használathoz, ez azonban egyelőre nem befolyásolja a szakmai nyelvhasználat egészét, még kevésbé a köznyelvi használatot.¹⁸

A moldvai magyarok önelnevezésében a kettősséget és az elkülönülést kétségtelenül a *székely* és a *magyar* név jelölte. A *csángó* ez utóbbiakra vonatkoztatott, helyi használatú, külső megnevezésként, gúnynévként jött létre (erre a továbbiakban visszatérünk).¹⁹ Első ismert használatában és a 19. század első felében – mint láttuk – a híradások, leírások szerzői jelzőként használják, mint a *székelyt* is: *székely magyar*, *csángó magyar*. Aztán egyre inkább kiterjesztett jelentésben a tudományos, szaknyelvi használatban főnévként, népnévként terjedt el. A kérdés azonban az, szükség van-e egyáltalán a szakmai, tudományos használatban a *csángó* névre.

3. A szemantikai bizonytalanságon és következtetlenségen kívül ez azért is meggondolandó, mert – noha kénytelen-kelletlen maguk a moldvai magyarok is elfogadták – a név külső megnevezésként, gúnynévként született meg: stigmatizáló, pejoratív, külső szemléletből ered, amely – bizonyos használati körben – végig megtartotta lebecsülő, lesajnáló jelentését. Az ötvenes évekbeli tapasztalatai alapján így ír erről Szabó T. Attila: „... mind a régebbi, [...] mind pedig a székelyes- vagy székely csángó csoportokhoz tartozó csángóság csak húzódozva vállalja, ha ugyan egyáltalán vállalja, e nevet, úgy tehát, hogy a kérdezősködőnek az az érzése: a moldvai magyarság a *csángó* népvétet lebecsülő jelentésűnek tekinti”.²⁰ Kósa László is ezt írja a Néprajzi lexikon *csángó* szócikkében: „A ’csángó’ név általában gúnynévnek számít.” (1977). Ezt állapította meg Pávai István is a 90-es évek első felében végzett, éppen erre irányuló vizsgálata alapján.²¹

15 Ha a *moldvai csángó* megnevezést a moldvai katolikusok egészére vonatkoztatjuk (erre is van példa a szakirodalomban), akkor ennek a két közvetlen alcsoportja: *magyar csángók* és *román csángók*, és a további tagolás csak az előbbiekre tekinthető érvényesnek.

16 Tánczos Vilmos 1999. A moldvai csángók lélekszámáról. In: *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Szerk. Pozsony Ferenc. A Magyarságkutatás könyvtára XXIII. Bp., 1999. 7–8.

17 Szabó T. Attila *vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról*. Magyar Nyelv, LXXXIV. (1988), 268. (Az interjú 1986-ban készült; kiemelés tőlem, P. J.).

18 Juhász: i. m. 307.

19 Erre a kolozsvári tanszék archív anyagából ilyen lejegyzett adatok idézhetők: *Ezek a faluk isz min magyarak ultak* (Szabófalva). | *A Szereten túl Ploszkocény magyar falu* (Pusztina). | *Nem tartjuk magunkat csángóknak, magyarok vagyunk* (Jenekest).

20 Szabó T. Attila: A moldvai csángó nyelvjárás kutatása = Uő: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V*. Kriterion, Bukarest, 1981. 520; a tanulmány első megjelenése: 1959.

21 Pávai István: Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére = *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Szerk. Pozsony Ferenc. A Magyarságkutatás könyvtára XXIII.

Más jellegű, de szintén az általánosan kedvezőtlen megítélés körébe tartozik, hogy a kezdeti leírások (Zöld Péter, Gegő Elek, Jerney János, Kovács Ferenc) és a 19. századi nyelvészeti vélemények is (Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát) negatívan ítélik meg a székelytől eltérő csángó csoport nyelvhasználatának néhány feltűnő sajátosságát: gyermeki jellegét hangsúlyozzák (selypességét, a kicsinyítő származékok használatát stb.), a későbbiek a „romános” jellege miatt marasztalják el.²²

Noha a nyelvcsere, az asszimiláció alapvető folyamatai bizonyára jórészt függetlenek a nyelvi ideológiáktól, annak semmiképpen nem lehetett kedvező, erősítő hatása, hogy általánossá vált a moldvai magyarok számára külső, sértő megnevezés használata, és az sem, hogy nyelvhasználatukat stigmatizálták, azt éreztették velük, hogy az ő beszédük „korcs”, nem igazi nyelv. Az 1990-es években ebben a témában végzett terepkutatása során Pávai István „meglepő”-ként ugyan, de még mindig „a »csángózás« eléggé határozott és egyöntetű elutasítását” tapasztalta,²³ ez azonban közvetlenül nem nyilvánulhatott meg, mivel a közösségnek a legújabb időkig nem volt saját értelmisége.²⁴ Tánczos Vilmos tényként állapítja meg, hogy „ez a szó [ti. a *csángó*] mindkét csoport számára (értsd a két moldvai történeti csoportot) a se ide, se oda nem tartozót, illetőleg a románságtól és a magyarságtól egyaránt eltávolodottat jelenti, s ugyanakkor magában hordozza az elfajzottság, keveredetség, tökéletlenség pejoratív jelentéstartalmát is”.²⁵ A moldvai magyarságon belül tehát fokozatosan eltűnt az éles opposíció a teljes egészében pozitív *székely* büszkeség és a negatív *csángó* lenézettség között, és áthelyeződött a *moldvai csángó* és a *székelyföldi székely*, illetve más, külső csoportok közé.²⁶

A szakmai, értelmiségi diskurzusnak ez a kettőssége egészen nyilvánvaló és ellentmondásos: a többnyire az ő érdekükben folyó, az ő megmentésüket célzó törekvések és diskurzusok már-már elfogadhatóvá tették számukra a sértő megnevezést, most pedig a hamis román eredetszemlélet kényszerűvé tette annak igazolását, hogy ők mégis *magyarok*, és hogy a nyelvük is *magyar*. Bármennyire furcsa és ellentmondásos, ezekben a gyakran konjunkturális értelmiségi, politikai diskurzusokban nem a *moldvai magyarnak*, hanem a *csángónak* van jobb, (foneitikailag is) feltűnőbb hangzása, romantikája, mítosza.²⁷

Bp., 1999, 69–82. – És ennek felismerését tükrözi az is, hogy az 1990 után indult *Csángó Újság* megváltoztatta az elnevezését *Moldvai Magyarságra* (ma is ezen a címen jelenik meg).

22 Mindezekről és a kapcsolódó nyelvvideológiákról részletesebben ír BODÓ Csanád (*A moldvai magyar nyelv felfedezése*. In: „... *hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Szerk. BENŐ Attila, FAZAKAS Emese, KÁDÁR Edit, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. 65–68).

23 PÁVAI: i. m. 80.

24 Az egészen másképpen, kizárólag a szakmai diskurzus következtében *csángóvá* vált hétfalusiak számára „a csángó elnevezésnek semmiféle pejoratív felhangja nem volt.” (KÖNCZEI Csilla: *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009, 59).

25 TÁNCZOS: i. m. 8.

26 Érdemes figyelni arra is, hogy ahol hiányzott ez a közvetlen *székely/csángó* opposíció, pl. a hétfalusiak esetében, ott a *csángó* megnevezés már eleve pozitív volt; lásd KÖNCZEI: i. m. 59.

27 Minderről részletesebben: PÉNTEK János: „*Mi lesz itten velünk, ezekkel a magyarokkal?*” (*A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből*). *Székelyföld* 17(2013), 9: 155–170; a hétfalusiakra vonatkoztatva: KÖNCZEI: i. m. 49–60.

4. Mindezek miatt osztom Pávai István másfél évtizeddel ezelőtt kifejtett véleményét, hogy a *csángó* név etikai és szemantikai meggondolásból szaknyelvi használatra alkalmatlan,²⁸ és nem okulva az ő példájából, hogy ezt reménytelenül teszem, figyelmébe ajánlanám a szakmabelieknek, hogy nélküle szövegei(n)k pontosabbak és tárgyilagosabbak lennének. És noha magam ebből a meggondolásból már jó ideje lehetőleg kerülöm a használatát, akaratlanul is ráterelődött a figyelmem egy szintén vele kapcsolatos, láthatóan megoldatlan kérdésre, az eredetére. A szófejtést általában mindenki nyelvtörténeti kérdésnek tekinti, ezért többnyire tartózkodom attól, hogy ilyen témában véleményt nyilvánítsak (kivéve, ha általam is tanulmányozott kontaktusjelenségekről van szó). Így a *csángó* név eredete sem foglalkoztatott különösképpen. Az viszont talán még a nem nyelvész laikusnak is feltűnhetett, hogy nincs megnyugtató magyarázata. Annak ellenére nincs, hogy ennek is – mint sok más kérdésnek is a moldvai magyarokkal kapcsolatban – könyvtárnyi irodalma van. És volt már akkor is, amikor Gombocz Zoltán és Melich János a *Magyar etymológiai szótár* (EtSz.) három *csángó* szócikkét összegezte, még több *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) szerkesztésekor. Külön irodalma született Erdélyben a kérdésben 1979-ben kialakult vitában, amelyet Murádin Lászlónak egy olyan újságcikke váltott ki, amelyben a magyar etimológiai szakirodalomban kanonizált véleményt fejtette ki.²⁹ Nyelvtörténeti alapon véleményem szerint nem is lehet megmagyarázni az eredetét. Szinte véletlenül jöttem rá, hogy ebben is a nyelvöldrajz és a szociológiai szemlélet nyújtja a logikus megoldást. Ezt próbálok meg kifejteni a továbbiakban.

Ha megkíséreljük rekonstruálni, hogy hol keletkezett a *csángó* megnevezés, csak azt feltételezhetjük, hogy Moldvában, a moldvai magyarok körében: moldvai magyarok mondták moldvai magyarokra, egyik csoport a másikkra. Nem az idegen utazóktól származik, nem is a székelyföldi székelyektől, sem a moldvai magyarok környezetében élő románoktól vagy cigányoktól. Azt is tudjuk, hogy a székelytől feltűnően eltérő csoport nevéként született meg, az ő gúnynevékként. A velük érintkező, velük keveredő, és az eltérésre felfigyelő, saját székelységükre mindig büszke moldvai székely csoport tagjai használták azokra, akik valamilyen feltűnően mások voltak, mint ők. Nem egy igazi népvételt kellett találniuk, hiszen azt ők is láthatták, hogy azok is magyarok: magyarul beszélnek, magyarnak tekintik magukat, sőt a környezetük is annak tekinti őket (*unguri* a románok megnevezése szerint). Talán az sem véletlen, hogy az első hiteles adat a névre vonatkozólag 1781-ből van, Zöld Péter latin nyelvű levelében.³⁰

Az eddigi szófejtési kísérletek is éppen akörül forogtak, elsősorban annak megítélésében tértek el, hogy mi lehetett, mi volt az a feltűnő eltérés, miben állt az a másság, amely a Moldvába került székelyeknek alapot adott egy ilyen gúnynév használatára az ott élő, ott talált magyarokra. Az EtSz. – elsősorban Horger nyomán – a beszédmód, a beszéd hangzásának különösségét emeli ki, a TESz. az életmódot, a peremhelyzetet tekinti ilyen lehetséges különösségnek: egy régi *csáng* igére hivatkozva etimológiailag a 'kóborló' jelentést tekinti eredetinek, és azt írja, hogy mindaz, ami a beszédre, a beszéd hangzására vonatkozó jelentés „egy eredetibb vagy általánosabb 'a helyestől, az egyenestől eltérő' jelentésből érthető.” Ez az eredetinek

28 PÁVAI: i. m. 80.

29 A kérdés viszonylag teljes összefoglalására lásd TÁNCZOS Vilmos: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011. 121–124.

30 Közli Kovács Ferenc, lásd Útinaplója = VESZELY Károly–IMETS Fülöp Jákó–KOVÁCS Ferenc: *Utazás Moldva–Oláhban – 1868*. Marosvásárhely. (Reprint: Csíkszereda, Státus Kiadó, 2004. 58.)

tekintett 'kóborló' jelentés a helyet és a helyzetet tekintve teljesen valószínűtlen. Szerintem nem véletlen, hogy a szó első említése éppen 1781-ből való, abból az időből, amikor Madéfalva után nagy tömegben érkeztek székelyek Moldvába, és telepedtek meg az ott élők szomszédságában, vagy mentek aztán tovább Bukovinába. Azt mindenképpen képtelenség feltételezni bármilyen nyelvtörténeti támogatással, hogy az éppen földönfutóvá vált, idegen környezetbe került székelyek az ott élőket illetik egy olyan gúnynévvel, amely 'kóborló'-t jelent. Azt ma már nehéz volna kideríteni, hogy maga ez a feltételezett vagy éppen kreált etimológiai jelentés hogyan függ össze az *elcsángálás*, a *számkivetettség*, a *peremlét* néha heroizált, mindenképpen romantikus ideológiájával: az etimológiai jelentés táplálta az ideológiát, vagy az ideológia befolyásolta azt, hogy a szó eredetére vonatkozó többféle hipotézis közül éppen ezt kanonizálta a nyelvészet?

Az ott élők, azok, akiket a székelyek ott találtak, feltűnően másképpen, más nyelvváltozatot beszéltek, sokféle különösséggel. Tőlük kellett némi fölénnyel, ironiával elhatárolódni, és egészen természetes, hogy erre egy nyelvi jellegzetességet választanak. De mi lehetett feltűnő, gúnynévként megjeleníthető jelenség a székelyekétől eltérő beszédmódban, a beszéd hangzásában? Nyilván több minden. Már évekkel ezelőtt – a szótári anyag alapján, amellyel folyamatosan dolgozom – fel kellett figyelnem a hiperonimákra, elsőként a moldvai magyarok leggyakrabban használt szavára, a *csinál* igére. Fel is dolgoztam, és publikáltam is az erre vonatkozó anyagot.³¹ Úgy találtam, hogy a hiperonimák természetes velejárói a kétnyelvűségnek és a nyelvcsereinek, következményei a nyelvfelejtésnek, folyamatos pótlói és pótlékai a lexikális hiányoknak, és így jelölői (markerei) is ezeknek a folyamatoknak. A kétnyelvűségben a második nyelvből származó, közös szemantikai többletek vannak, és ezek megkönnyítik az „átjárást” a két nyelv között, ugyanakkor eszközei a nyelvközi szemantikai kiegyenlítődéssnek. Az igei hiperonimák – és éppen a *csinál* – gyakran részei a szintén kontaktusjelenséggé értékelhető analitikus szerkezeteknek. A *csinál* igenek ilyen szemantikai többlete az említett dolgozatomban példákkal bőségesen adatolt 'lesz, keletkezik', a 'szül', a 'terem, növel', a 'süt, főz', a 'valamivé, valamilyenné tesz', a 'művelésre alkalmassá tesz <földet>, irt', 'vmit előidéz, vmit megold', 'vmilyen rituális, kultikus műveletet végez', gyakoriak a vele alkotott (analitikus) visszaható szerkezetek, használatos fatikus köszönéspótlóként is stb. A szemantikai többletekkel vele jár a szó gyakoribb használata, és – a moldvainak a székelytől eltérő részében más esetekben is jellemzően – a szó hangalakjának megrövidülése.

Mindezt figyelembe véve, véleményem szerint a *csángó* szó eredetének megoldása a CsángóA. 185. térképlapján van: a *csinál* és a *csán* földrajzi megoszlása teljesen egybeesik az általános, *székely* és *mezősségi* megoszlással (l. az 1. és a 2. térképlap egyezését). Ezzel egybehangzó a RMNyA. 3263. térképének moldvai adatai: a *csinál* ige a székelyben és a moldvai székely(es) részében, Pusztinán, Diószegen: *csinál*, a moldvai nem székelyes pontjain: Szabófalván, Bogdánfalván: *csán* (és csak itt!). Tehát a moldvai székelyek azt találhatták, azt találták elsődlegesen feltűnőnek a másik csoport beszédmódjában, nyelvük hangzásában, hogy ők a *csinál* szót *csán* változatában használták. Azaz a *csángókat* azért nevezték (csúfolták) *csángónak*, mert leggyakoribb szavukat, tőlük és más magyar csoportoktól eltérően, nem *csinál*, hanem *csán* alakban használták, ilyen értelemben folyamatosan *csángógtak*.

31 PÉNTEK JÁNOS: A *csinál* ige a moldvai magyar nyelvjárásban = *V. Dialektológiai Szimpozium*. Szerk. GUTTMANN Miklós–MOLNÁR Zoltán. Szombathely, 2007. aug. 22–24. Szombathely, 2007. 207–210.

2. térkép. A *csinál* ige *csinál* és *csán* változatának szóföldrajzi megoszlása (a CsángA. 185 térképlapja alapján)

Az ÉrtSz. szerint a **nog* szóvégre ma két mintánk van összesen a magyarban, és mindkettőnek van hangkivetéses *-ó* képzős alakja: *inog-ingó*, *donog-dongó*, vagyis ebbe beleillik a *csánog-csángó* (a melléknévi igenévi alak itt is lehetett esetleg *csánogó*, vö. az *alattunk inogó híd*). A *g* elem elfogadhatóan levezethető a gyakorításból (a moldvainak erre az archaikusabb változatára köztudomásúan az is jellemző, hogy a kicsinyítő származékokkal párhuzamosan a gyakorító alakok is gyakoribbak). Igaz, a mai nyelv a szavajárási szavakat *-z* és *-l* képzővel igécsíti (*anyázik*, *süksüköl*), így szavajárási szóként a *csán*-nak is *csánózik*, *csánol* volna ma az igei származéka. Ha viszont a hangutánzó szavak igei alakját nézzük, akkor ott *zümög*, *csattog*, ill. *csobog*, *makog*, *csoszog*, *kotyog*, *morog*, *robog*, *suhog*, *csípog*, *csepeg* stb. alakokkal találkozunk. Ezekből számunkra most hangalakilag a második minta releváns (CVC+Vg), jelentésánilag pedig ezen belül is azok, amelyek emberi beszédre (is) vonatkoznak, pl. *makog*, *hebeg/habog*, *dadog*, *kotyog*, *morog* stb.³² Ebbe a sorba természetesen tagolódik be a *csánog* alak is. Ez tehát szavajárási szó helyett a hangutánzó szóból alakult igei mintát mutatja, ami még inkább bele-

32 Ezek nagyon kevés kivétellel mély hangrendűek és *-og* végűek.

illik abba az elképzelésbe, hogy ezt a székeleyek a másik nyelvváltozatban megszólalók beszédének egy gyakori hangzsmintája alapján hozták létre, azt gúnyolva.

Noha a név eredetének ez a magyarázata arra semmiképpen nem alkalmas, hogy forrása vagy további táplálója legyen bármilyen, a moldvai magyarságra vagy más csoportokra vonatkozó ideológiának, a bemutatott tények alapján számomra nem kétséges, hogy a *csángó* szavajárási név, ragadványnév, gúnynév, valóban származékszó, szerkezete nem szokatlan a magyarban. Hangutánzóként, hangfestőként is felfogható, és részben ez volt a forrása az etimológiai szakirodalom eddigi bizonytalankodásainak.

Ebben a véleményemben az is megerősít, hogy más példák szerint is az ilyen jellegzetesen külső, gúnyosnak szánt népevek (exonimák) gyakran (a ragadványnevek körében is jól ismert) szavajárási nevek. A moldvai magyarokkal helyzetükben is sok hasonlóságot mutató észak-olaszországi *mokenek* (szintén külső) neve szinte kísérteties analógiája a *csán* > *csángó*-nak. *Mocheno/moken* nevüket (saját nevük: *bersntoler sprochen*) abból eredeztetik, hogy a szintén igen gyakran használt, szintén 'csinál' jelentésű *machen* igét ők *moken* változatában használták.³³ A *digó* a TESz. magyarázata szerint úgy lett az olaszok pejoratív neve, hogy számos magyarnak volt alkalma hallani velencei olaszoktól az ő gyakran használt *digo* szavukat, amelynek jelentése: 'mondom; hé! hallja csak!'. A szótár más analóg példákat is említ, azt is, hogy a németben nyelvjárási használatban a *parlewuh* 'francia ember' jelentésű (< fr. *parlez-vous* 'beszél-e <franciául>'). Szilágyi N. Sándor kollégám hívta fel a figyelmemet arra, hogy szintén szavajárási névvel a maoriak a franciákat *wiiwii*-nek hívják (< fr. *oui, oui* 'igen, igen'). Ő egyébként eredetében hasonlóként értelmezte a románoknak a magyarokra használt sértő, gúnyos szavát is, a *bozgort*.³⁴

HUNGARIANS IN MOLDOVA AND THE ORIGIN OF THE NAME *CSÁNGÓ* ACCORDING TO LINGUISTIC GEOGRAPHY

Keywords: *csángó: Hungarians living in Moldova, csángó, linguistic geography, the origin of Hungarians living in Moldova, the etymology of the a csángó name, hyperonyma.*

The main works of Hungarian linguistic geography published in the 20th century, especially the *Moldavian Csángó Dialect Atlas* and *The Atlas of the Hungarian Dialects in Transylvania* made possible the clarification of some primordial problems about the Hungarians in Moldova. It became obvious that there is a typological correspondence between the archaic group's dialect and the Transylvanian Plain dialect, since the archaic group of the Hungarians in Moldova originate from the Transylvanian Plain. Meanwhile the largest group can be considered of Szekler provenance. The name *csángó* was used for

33 Salvatore PIATTI: *Palù – Palae. Frammenti di storia Comune di Palù del Fersina*. Istituto Culturale Mocheno–Cimbri, 1996, 56; idézi HOPPA Enikő: *Az olaszországi moken kisebbség nyelvi helyzete*. Kisebbségkutatás 22(2013), 4: 139.

34 SZILÁGYI N. Sándor: *Bozgor = Uő: Miegymás. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár. 2003, 713–717. – Ebbe a jelenségkörbe tartozik az is, hogy a katonáskodással vagy más módon magyar környezetbe románokra a magyarok mondták azt pejoratív névvel, hogy *nustyu* (< r. nu știu 'nem tudok <magyarul>').

denoting the archaic group as a pejorative name and later through generalization it referred to all Hungarians living in Moldova or living in the (eastern) peripheries of the Hungarian speaking area. Using geographical linguistic and sociolinguistic arguments, the article explicates the etymology of the name *csángó*. It was a pejorative nickname used by the Szekler group to point to the members of the archaic group. The nickname comes from the most largely used verb *csínál* 'make, do' (*csán* in dialectal form). This kind of pejorative exonym is well-known in the specialized literature. Such names are *Moken* and *Digo*, or the name referring to French people in Maori: *wiiwii*.

DESPRE MAGHIARIII DIN MOLDOVA ȘI ETNONIMUL *CSÁNGÓ*
(CEANGĂU) ÎN LUMINA DOVEZILOR GEOGRAFIEI LINGVISTICE

Cuvinte-cheie: *maghiar din Moldova, csángó/ceangău, geografie lingvistică, originea maghiarilor din Moldova, etimologia denumirii csángó, hiperonime, denumire din graiul tradițional.*

Lucrările fundamentale ale geografiei lingvistice maghiare publicate în a doua parte a sec. al 20-lea, dar mai ales *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (Atlasul graiului ceangău din Moldova, în două volume, în 1991) și *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (Atlasul graurilor maghiare din România, în 11 volume, între 1995–2010), au făcut posibile să se clarifice problemele cardinale referitoare la maghiarii din Moldova. S-a dovedit că graiul grupului arhaic corespunde din punct de vedere tipologic graiului maghiar din Câmpia Transilvaniei și că ei provin din această zonă, iar grupul mai mare are un caracter secuiesc și se trage din acest ținut. Etnonimul *csángó* (ceangău) inițial a fost un exonym peiorativ referitor doar la grupul arhaic, dar cu timpul s-a generalizat ca denumirea tuturor maghiarilor din Moldova și chiar a altor enclave mai mici de la periferia spațiului lingvistic maghiar. Din cauza acestei incertitudini semantice și a caracterului jignitor, autorul consideră că ar trebui evitată folosirea acestui exonym în limbajul de specialitate. Autorul infirmă ipotezele anterioare cu privire la etimologia cuvântului *csángó* (ceangău). Argumentându-și părerea tot prin datele geografiei lingvistice, susține că inițial a fost o poreclă dată de grupul secuiesc celor cu graiul arhaic, poreclă prin care au ridiculizat folosirea de către aceștia în forma de *csán* a verbului *csínál* 'a face', hiperonim cel mai des folosit în graiul local (particulele *-g-* și *-ó* sunt sufixe cu frecvență mare în limba maghiară). Exonime peiorative de acest tip, de formare similară sunt bine cunoscute în literatura de specialitate. Așa s-a format denumirea de *moken* referitor la o enclavă germană mică din nordul Italiei (ca formă locală a verbului *machen*), denumirea de *digó* (din verbul *dico*) referitor la italieni în maghiară sau numele de *wiiwii* referitor la francezi în limba maori.